

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA HİTAPLAR ¹

Ayşe Gül CANİBEK²

Hitaplar, sosyal ilişkileri ve toplumsal rolleri yansıtan dil unsurlarıdır. Bu dil unsurları, iletişimi sağlayan bir araç olmanın yanı sıra kültürle ve millî kimliklere ait özellikleri barındıran söz varlığı öğeleri olarak da kullanılmaktadır. Seslenme, uyarıda bulunma, iletişimi başlatma, olumlu ve/veya olumsuz duyguları açığa çıkarma amacıyla kullanılan hitaplar, dünya dillerinin söz varlıklarında çeşitli örneklerle ve kullanım biçimleriyle yer alan dil birimleridir. Hitaplar, genellikle sözlü dilde yoğun olarak kullanılır. Sözlü dil kavramının içinde “ağız” adı verilen ve bir dilin farklı söyleniş şekillerini içeren kollar yer almaktadır. Hitaplar Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığında da hatırı sayılır bir yere sahiptir.

¹ (ISBN: 978-625-7698-84-9; İstanbul: Kesit Yayınları; 2022; ss.382.)

² Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, canibek.aysegul38@gmail.com, orcid.org/0009-0003-4472-3323.

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan hitaplar, farklı bölgelerdeki kültürel çeşitliliği ve sosyal yapıyı gösterir. Bu bağlamda, hitapların ağızlar üzerinden incelenmesi, dilin sosyo-kültürel yapısını anlamak için önemli bir fırsat sunar. Bu bakımdan bir dilin ağızlarında yer alan hitaplar/seslenme sözleri ile yapılmış/yapılacak olan çalışmalar Türklük Bilimi açısından önem taşır.

Dr. Nilüfer Yıldırım'ın kaleme aldığı “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Hitaplar” adlı eser, 2022 yılında Kesit Yayınları tarafından yayımlanmıştır. 382 sayfalık kapsamlı bir içeriğe sahip olan kitap; ön söz, kısaltmalar, çeviri yazı işaretleri, giriş ve iki ana bölümden meydana gelmektedir.

Yazar, kitabın ön sözünde (s.11) çalışmanın amacını ve kapsamını ortaya koymaktadır. Türkçe hitap şekillerinin sadece dile ait bir olgu olmadığını, aynı zamanda bu öğelerin sosyal ilişkiler, toplumsal yapı ve kültürel kimlik açısından önemli göstergeler sunduğunu belirtmektedir.

Eser; İçindekiler, Ön Söz, Kısaltmalar ve Çeviri Yazı İşaretleri ile başlayıp Giriş, Ana Bölümler, Sonuç, Kaynaklar ve Dizin kısımlarıyla sona ermektedir. İlk bölümünde “Kısaltmalar” (s.17-26) başlığı altında kitabın yazımı aşamasında taranan kaynakların kısaltmaları ve diğer kısaltmalara yer verilmiştir. Ardından, Çeviri Yazı İşaretleri (s.27-30) başlığı yer almaktadır. Bu kısım, ağız araştırmalarında kullanılan standart gösterim ve işaretlemeleri derinlemesine ele alarak, okuyucuya hem teorik hem de pratik bir rehber sunmayı hedeflemektedir.

Kitabın Giriş (s.31) bölümünde yazar “Dil Nedir?” başlığı altında dilin temel tanımını yapmakta ve dilin temel kaynağının ses ve sesli göstergeler olduğunu, bu göstergelerin farklı dizgelerle iletişim ihtiyacını karşıladığını vurgulamaktadır. Yıldırım, işaret dilinde işaretlerin, konuşma ve yazı dilinde ise sözcüklerin bu sistemi oluşturduğu ve dilin sisteminin kullanım şekline göre biçimlendiğinin altını çizmektedir. Yazar, dilin özelliklerine ve göstergelerine göre farklı tanımlar bulunduğunu dilin yalnızca bir iletişim aracı değil aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir yapı taşı olduğunu da ortaya koymaktadır. “Dil-İletişim İlişkisi” (s.32) başlığı altında, dilin iletişimdeki rolünü ele almaktadır. Dilin bireyler arasındaki anlam ve düşünce aktarımını sağladığı ve bu sürecin belirli kanallar aracılığıyla gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. İletişimde, dilin bir kodlama, iletme ve çözümleme aracı olarak işlev gördüğü de ifade edilmiştir. Bu bölümde ayrıca, dilin kültür üzerindeki etkisine dikkat çekilmiş, sözlü iletişimle kültür arasındaki ilişki incelenmiştir. Dilin kültürle olan ilişkisinden de söz eden Yıldırım, dilin sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürel anlamlar üreten ve aktaran bir sistem olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu sistemli anlatım, okuyucuyu, dilin iletişimdeki temel işlevlerinden kültürle olan bağlantısına kadar yönlendirerek, dilin hem bireysel hem de toplumsal yaşamda vazgeçilmez bir rol oynadığını göstermektedir.

Yazar, “Hitap Nedir?” (s.34) başlığı altında, hitapların dildeki temel işlevlerine odaklanarak bu konuyu derinlemesine incelemektedir. Hitapların iletişimde önemli bir yer tuttuğunu ve sadece bir kişiye seslenmekten çok daha fazlasını gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Hitabın tanımını verdikten sonra işlevlerinden söz etmekte, bunlar arasında iletişim kurulacak kişinin dikkatini çekme, ona iltifat

etme, sosyal mesafeyi belirleme, bildirimde bulunma, çağırma ve hatta etkileme gibi işlevlerin yer aldığını açıklamaktadır. Bu işlevler, hitapların sadece dilsel bir ifade değil, aynı zamanda insan ilişkilerinin dinamiklerine göre şekillenen bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Yazar, hitapların farklı bakış açılarıyla ele alındığını ve çeşitli dilbilimciler tarafından farklı şekilde tanımlandığını da aktarır. Örneğin, Zeynep Korkmaz hitapları seslenme ünlemleri olarak değerlendirmiştir. Öte yandan, Tahir Nejat Gencan ise hitaplar için "eytiş terimi"ni kullanmış ve onları ünlem olarak değerlendirmiştir. Yazar, hitapların ünlem ya da edat gibi dilbilimsel kategorilere indirilmesinin, hitapların kavram alanını daraltacağını ve hitapların zenginliğini tam anlamıyla yansıtmadığını vurgulamaktadır. Bu, hitapların işlevsel açıdan oldukça çeşitlendiğini ve her bir kullanımının farklı sosyal bağlamlarda özel bir anlam taşıdığını gözler önüne sermektedir.

Hitapların özelliklerini açıklayan yazar, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Hitaplar” (s.37) başlığına geçmekte ve “ağız” teriminin tanımında Korkmaz’a, ağızların gruplandırılmasında Karahan’a atıfta bulunarak ağızların, Türkçenin zenginliğinin önemli bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, ağızların köylerde ve kırsal bölgelerde kullanılan, kurallardan bağımsız ve zengin bir söz varlığına sahip dil kolları olduğunu belirtmektedir. Ayrıca hitaplar aracılığıyla Anadolu insanının yaşam koşullarına bağlı olarak hem olumlu hem de olumsuz duygularını dile getirdiğini ifade etmektedir. Bu başlık, kitabın asıl konusu olan Türkiye Türkçesi ağızlarındaki hitaplara dair derinlemesine bir bakış sunarak, temel konulara sağlam bir temel atmaktadır.

Kitabın birinci bölümü “Kadınlara Yönelik Hitaplar” (s.39) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde kadınların toplumdaki yeri ve önemi üzerinde durulmaktadır. Toplumun ortak değerlerini şekillendirmede kadınların üstlendiği rol vurgulanırken Türk kültüründe kadının tarihsel ve sosyal bağlamda saygın bir konuma sahip olduğu da ifade edilmektedir. Kadınların aile yapısı ve akrabalık ilişkileri içerisindeki yeri ele alınarak onların sadece bireysel birer figür değil, aynı zamanda kültürel değerlerin taşıyıcısı ve aktarıcısı oldukları belirtilmektedir. “Kadınlara Yönelik Hitaplar” başlığı kendi içerisinde üç ana kategoriye ayrılmaktadır. İlk kategori, “Genetik Akrabalık Bağı Olan Kadınlara Yönelik Hitaplardır” (s.41) adını taşımaktadır. Bu kısımda, yakın akrabalık ilişkilerine yönelik olarak kullanılan hitaplar ele alınmaktadır. Örneğin, anneye, anneanneye, teyzeye, halaya, ablaya, kız evlada, kız kardeşe, kız yeğene ve kız toruna yönelik hitaplar incelenir. Ayrıca, amca, dayı, hala ve teyzenin kızlarına yönelik hitap örneklerine de yer verilmektedir.

Eserdeki hitap örnekleri cümleler içinde verilerek gösterilmekte, bu durum hitabın nasıl, ne şekilde, ne amaçla kullanıldığının anlaşılmasına olanak sağlanmaktadır. İlgili hitap örnekleri, her başlığın altında toplu olarak verilmekte, hangi yörelerde kullanıldığı parantez içinde belirtilmektedir.

Birinci bölümün ikinci kategorisi, “Evlilik Yoluyla Akraba Olan Kadınlara Yönelik Hitapları” (s.78) kapsamaktadır. Bu kısımda eşe/hanıma, geline, kayınvalideye, görümceye, yengeye, baldıza ve diğer evlilikle bağlantılı akrabalara yönelik hitaplar ele alınmaktadır. Bölümün son kategorisi, “Diğer

Hitaplar” (s.112) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde sevgiliye kız çocuğuna, genç kıza, kız arkadaşaya yönelik hitaplar ile karma hitaplar incelenmektedir. Bu kategoriler, kadınlara yönelik olarak söylenen hitapların farklı bağlamlardaki kullanımını daha iyi anlamaya olarak sağlamaktadır. Hitap şekillerinin samimiyet derecesi ve saygı ifadesine göre değişkenlik gösterdiği vurgulanır.

İkinci bölüm “Erkeklerle Yönelik Hitaplar” (s.199) başlığını taşımaktadır. Bu bölümde kadınlar için kullanılan sınıflandırmaya benzer bir yapı izlenmektedir. “Erkeklerle Yönelik Hitaplar” başlığı da üç kategori altında incelenmektedir. İlk kategori, “Genetik Akrabalık Bağlı Olan Erkeklerle Yönelik Hitaplar” (s.200) adı altında toplanmıştır. Bu kategoride; babaya, dedeye, amcaya, dayıya, ağabeye, erkek evlada, erkek kardeşe, erkek yeğene ve erkek toruna yönelik hitaplar yer almaktadır. Ayrıca amcanın, dayının, halanın, teyzenin oğullarına yönelik hitaplar da bu kısımda bulunmaktadır.

İkinci bölümün ikinci kategorisi, “Evlilik Yoluyla Akraba Olan Erkeklerle Yönelik Hitaplar” (s.228) adını taşımaktadır. Eşe/kocaya, damada, kayınpedere, kayınbiradere, enişteye ve bacanağa yönelik hitaplar bu kategoride incelenmektedir. İkinci bölümün son kategorisi “Diğer Hitaplar” (s.242) başlığı; sevgiliye, erkek çocuğuna, delikanlıya, arkadaşaya yönelik olarak kullanılan hitaplar ile karma hitaplara ayrılmıştır. Bu kategorilerde, erkeklerle yönelik hitapların farklı bağlamlarda nasıl kullanıldığından ve bu hitapların içeriklerinden söz edilmektedir.

Kitabın Sonuç kısmında (s.323) hitapların toplumsal, kültürel ve duygusal etkileşimlerin bir yansıması olarak çeşitlilik gösterdiği ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki zenginliği vurgulanmıştır. Hitap ifadelerinde farklı dillerden (Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice) alınmış sözcüklerin varlığı tespit edilmiş; bu ifadelerin sevgi, saygı ve şefkat gibi olumlu duyguları yansıttığı gibi kaba ve argo söylemler de içerebildiğinden söz edilmiştir. Kadınlara yönelik hitapların erkeklerle oranla daha fazla olduğu görülmüş; hitapların cinsiyet, akrabalık, sosyal bağlam ve benzetmeler üzerinden şekillendiği belirtilmiştir. Çiçek, hayvan, renk ve meslek adları gibi unsurların hitaplarda sıkça yer aldığı, kişiye doğrudan değil ailesi üzerinden türetilmiş dolaylı hitaplara da seslenildiğine dikkat çekilmiştir. Hitap ifadelerinin; sevgiyi, hayranlığı ve samimiyeti yansıtan kültürel kodlar barındırarak sosyal ilişkilerde önemli bir rol üstlendiğine ve Anadolu insanının karakteristik özelliklerini dil aracılığıyla ortaya koyduğuna işaret edilmiştir. Sonuç kısmının son sayfalarında ise hitapların sayısal değerlerine ait tablolara yer verilmiştir.

Kaynaklar (s.331) kısmında çalışmada yararlanılan kaynaklar belirtilmiş, Dizin (s. 353) kısmında ise ele alınan hitap örnekleri alfabetik sırayla sunulmuştur. Bu sayede okuyucunun aradığı hitap örneklerine kolaylıkla ulaşılması amaçlanmıştır.

Eser, Türkiye Türkçesi ağızlarında hitaplar konusunu kapsamlı bir kaynak taramasıyla inceleyen ilk çalışma olması nedeniyle önemlidir. Türk dil araştırmalarına büyük katkı sağlayan bu çalışma, ağız farklılıkları ve iletişim biçimlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Dilin sosyal yapısındaki çeşitliliği ve halk arasındaki etkileşimi hitaplar aracılığıyla ele alan eser, Türkçenin zengin hitap

unsurlarını cümle içinde sunarak bağlam içinde anlaşılmasına da olanak tanımaktadır. Bu niteliğiyle, sonraki araştırmalara ışık tutacak değerli bir kaynak niteliğindedir.

Türklük bilimine kazandırdığı eser için Doç. Dr. Nilüfer YILDIRIM'a teşekkür ediyor, daha nice çalışmalara imza atmasını diliyoruz.

KAYNAKÇA

Yıldırım, N. (2022). *Türkiye Türkçesi ağızlarında hitaplar*. Kesit Yayınları.